

UDC 32:297

HIZB UT-TAHRIR BETWEEN RADICALISM AND NONVIOLENCE: A REVIEW OF CURRENT LITERATURE

Denys Shestopalets

PhD (History)

A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine

4, Hrushevskoho Str., Kyiv, 01001, Ukraine

adfontes83@gmail.com

The article offers a general overview of several significant contributions to the study of Hizb ut-Tahrir al-Islami (HT), or the Islamic Party of Liberation, in the past three decades. As one of the oldest but lesser-known Islamist organizations that currently operates in dozens of countries around the globe, HT has often been characterized by observers as having a highly distinct identity which combines a utopian quasi-millennialist ideology, a unique non-violent strategy and at the same time an extremely radical rhetoric akin to that of the most notorious jihadist groups, like al-Qaida or ISIS. This “explosive” combination has rendered HT a permanent subject of close scrutiny in numerous academic and analytical publications which attempted to disentangle what is “real” in the agenda of the movement from what is strategically used merely as a decoy in specific socio-political contexts. However, as it becomes evident from the available literature, the inherent ambivalence of HT as an Islamist group has defied definite answers to the most pressing questions regarding its true nature and attitudes vis-a-vis violence producing a range of policy responses to its activities. Reviewing the current state of research in this area, the article demonstrates that while in the past twenty years the majority of analysts and scholars have generally agreed that HT cannot be regarded as a terrorist organization per se, nonetheless they, paradoxically, arrived at vastly different assessments of it as a security threat and suggested markedly different strategies for curtailing the spreading of its influence among Muslims in Europe and Central Asia.

Keywords: Hizb ut-Tahrir, Islamism, policy, Islam, terrorism

“ХІЗБ УТ-ТАХРІР” МІЖ РАДИКАЛІЗМОМ І НЕНАСИЛЬСТВОМ: СУЧАСНИЙ СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ

Д. В. Шестопалець

Організація “Хізб ут-тахрір ал-ісламі” (ХТ), або “Ісламська партія визволення”, належить до найбільш давніх ісламістських течій, що сформувалися в період розквіту постколоніального руху в арабських країнах у середині ХХ століття. Незважаючи на тривалу історію, від свого створення Такі уд-Діном ан-Набхані в 1952–1953 роках та до початку 1990-х рр. ХТ фактично не привертала уваги дослідників як самостійний феномен, оскільки не змогла досягти значного впливу у своєму ключовому ареалі на Близькому Сході. Лише в результаті стрімкого поширення в Середній Азії після розпаду СРСР, створення осередків на Заході та особливо у зв’язку з американською “Війною проти терору” у відповідь на теракти 11 вересня 2001 року ХТ стала об’єктом числених розвідок та ґрунтовних публікацій. Соціально-політичним фоном для такої пильної уваги стала дещо парадоксальна ситуація: з одного боку, ХТ часто проголошувалася чи не найбільшою новою ісламістською

© 2022 D. Shestopalets; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The World of the Orient*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

загрозою в сучасному світі, а з другого ж, у контексті порушень прав людини, – об’єктом неправомірних переслідувань на ґрунті релігійного вибору та свободи слова або жертвою жорстоких репресій проти її членів з боку авторитарних режимів.

У світлі цих та інших дилем визначення подальших напрямів вивчення діяльності та ідеології ХТ в різних регіонах світу, і зокрема в Україні, безумовно, потребує критичного та глибинного розуміння сучасного стану дослідження проблеми. За останні три десятиріччя академічні дослідники запропонували чималий обсяг літератури, яка представляє спроби розв’язання “загадки ХТ” та місця цієї організації в універсумі сучасного ісламізму за допомогою різних теоретичних парадигм. Не менш важливими, однак, у дискусіях щодо сутності та суспільного впливу ХТ стали численні аналітичні матеріали. Спільним в обох цих типах публікацій є те, що, хоча одні автори обирали глобальний кут зору, а інші фокусувалися на конкретних регіональних виявах діяльності ХТ, більшість із них доходили думки про необхідність висвітлення обох цих аспектів як єдиного можливого способу представити повноцінну картину функціонування цієї організації, яка нерозривно поєднує глобальність та локальність. Водночас, як буде показано далі, академічні дослідники та представники аналітичних центрів часто доходили суперечливих висновків і в оцінках рівня загрози, яку являє собою ХТ, і в пропозиціях методів протидії цій загрози.

Аналітичні матеріали. Перший тип робіт щодо ХТ, аналітичні статті та доповіді, належить до параакадемічного жанру, оскільки, широко використовуючи дослідницькі підходи, автори керуються радше політичними, ніж науковими завданнями. Такі тексти, як правило, містять значний нормативний компонент, дають більше простору для спекулятивних інтерпретацій та спрямовані на вироблення практичних рекомендацій для чиновників та правоохоронних структур щодо того, як найбільш ефективно формувати політику щодо ХТ. Відповідно, у визначенні сутності тих чи інших аспектів цього міжнародного руху автори аналітичних матеріалів керуються інституціональними інтересами певних політичних чи геополітичних гравців або ж ідеологічними парадигмами (зокрема, ліберальними ідеями про права людини, свободу слова, захист демократії), а не більш чи менш нейтральним академічним зацікавленням у розумінні нових релігійних та соціально-політичних явищ.

Попри такі вихідні параметри, пов’язані з ідеологічними “домішками”, варто зазначити, що аналітичні записки можуть містити чимало фактичного та емпіричного матеріалу, а також пропонувати тези, які стають актуальними відправними точками для академічних розвідок із застосуванням критичних методологій. У цьому аспекті огляд аналітичних робіт також є корисним для розуміння різниці в підходах до осмислення феномену ХТ в різних соціальних та політичних контекстах, а також методів протидії цьому руху, які обирають уряди відповідно до власних безпекових доктрин.

Загалом, можна зазначити декілька основних матеріалів, що були опубліковані західними аналітичними центрами у 2000-х роках у контексті “війни проти терору” та підвищеної уваги до загрози радикального ісламізму після терактів 11 вересня 2001 року. Більшість із них написані у 2003–2004 роках, сфокусовані на поширенні ХТ у країнах Середньої Азії, тобто у стратегічно важливому регіоні для США в період війни в Афганістані [ICG 2003; Khamidov 2003; Cohen 2003; Varan 2004a; Varan 2004b; Mayer 2004]. Тільки наприкінці 2000-х з’являється розлога аналітична записка, що змістила увагу на проблему поширення ХТ саме в Європі [Ahmed, Stuart 2009].

До першого типу належать публікації, представлені центром International Crisis Group (ICG) [ICG 2003], журналістом Хамідовим [Khamidov 2003] та аналітиком Маєром [Mayer 2004]. Основною їхньою характеристикою є збалансований підхід до аналізу ідеології, базової стратегії та діяльності ХТ в Середній Азії в порівнянні з іншими регіональними ісламістськими рухами. З одного боку, і Хамідов, і автори

ICG чітко визнають, що ХТ не тільки позиціонує себе, а й справді діє саме як ненавільницький рух, який не застосовує методів збройної боротьби для досягнення своєї основної політичної мети – побудови ісламської держави (*халіфату*) та встановлення мусульманського суспільства на основі *шаріату*. Автори ICG також підтверджують відсутність будь-яких достовірних свідчень чи прямих доказів терористичної активності членів ХТ в Середній Азії чи в інших регіонах світу, де наявна ця мережа [ICG 2003, 24]. Зокрема, заяви та матеріали кримінальних справ, представлені узбецьким урядом щодо участі хизбів у підготовці терактів, названі в доповіді ICG як “вкрай проблематичні” [ICG 2003, 24].

З другого боку, треба зазначити, що аналітики ICG також присвятили значну увагу висвітленню тих відкритих чи прихованих аспектів ідеології ХТ, які ставлять під сумнів твердження лідерів руху щодо їхнього принципового несприйняття політичного насильства. Наприклад, у звіті вказується, що, хоча саме по собі встановлення халіфату, відповідно до бачення ХТ, має відбуватися тільки мирним шляхом – через пропаганду та “інтелектуальну революцію”, – концепція збройного джихаду також активно фігурує в побудові світосприйняття послідовників організації [ICG 2003, 8]. І хоч, відповідно до ідеології ХТ, наступальний джихад стане обов’язком кожного мусульманина тільки *після* відновлення влади справжнього халіфа, захисний джихад є легітимним і до проголошення халіфату в тих випадках, коли мусульманські території опинилися під атакою чи вважаються окупованими [ICG 2003, 8]. З огляду на це експерти вказують, що занадто абстрактні формулювання принципів джихаду залишають значний простір ідеологам ХТ для схвалення окремих насильницьких дій та, на певному етапі, для потенційного проголошення переходу до збройної боротьби [ICG 2003, 8].

Серед інших факторів, які сприяють радикалізації ХТ в бік насильства, аналітики вказували на незадоволення членів руху незначними реальними результатами нинішньої методології побудови халіфату, а також на жорстокі репресії щодо хизбів з боку авторитарних політичних режимів [ICG 2003, 24]. Останні два фактори, як вважається, можуть спонукати послідовників ХТ до пошуку альтернатив серед більш агресивних ісламістських груп, у такий спосіб збільшуючи їхні можливості для терористичної активності. Важливим аспектом, що підкреслює амбівалентність ідеології ХТ, у звітах ICG також часто називається певна причетність керівництва організації до спроб державних переворотів у Йорданії, Єгипті та Іраку в 1970-х роках [ICG 2003, 9].

Отже, підходи ICG та Хамітова збігаються в тому, що стратегія ХТ вважається ними лише *умовною* (conditional), а не абсолютною відмовою від насильства [ICG 2003, 43; Khamidov 2003, 7–8]. Проте, з їхнього погляду, ключовим фактором, який сприяє поширенню ХТ та інших ісламістських організацій, а також їхній еволюції до методів тероризму чи збройного повстання, є складні соціально-економічні умови у країнах Середньої Азії та авторитарні режими, які не дозволяють існувати будь-якій легальній опозиції. Такий суспільний клімат вважається аналітиками найбільш сприятливими для ХТ як групи, що звична до функціонування в умовах постійних переслідувань та діяльності в секретний, законспірований спосіб [ICG 2003, 41, 43]. Відповідно, лібералізація політичних систем, економічні реформи та подолання корупції постулюються в обох доповідях як найкращі засоби протидії ХТ. Натомість повну заборону чи визнання цієї організації західними країнами саме як *терористичного* руху (що активно лобювалося Узбекистаном) аналітики вважають контрпродуктивними, оскільки такий крок фактично сприяє легітимації авторитаризму та подальшій відмові середньоазійських урядів від реформ [Khamidov 2003, 13; ICG 2003, 40–41, 43]. З огляду на це експерти наголошують, що певні політичні кола експлуатують загрозу поширення ХТ та можливість дестабілізації в регіоні як привід для утримання наявного *status quo* [ICG 2003, 33].

Загалом, доповідь ICG чітко вказує на глибинну дилему аналітиків в осмисленні феномену ХТ, оскільки організація поєднує ультрарадикальні погляди антивестернізму та антисемітизму з декларативним ненасильством та відкиданням тероризму як чужого ісламові методу боротьби за халіфат. Оцінюючи рівень загрози від структури, ICG характеризує програму ХТ як “еретичну” (heterodox), утопічну та абстрактну, а сам рух – радше як маргінальну релігійну секту, ніж політичну партію *per se* [ICG 2003, 17]. Окрім того, доповідь ICG містить посилання на інтерв’ю з представниками правоохоронних органів, які прямо стверджують, що, попри свою високу активність, ХТ є лише малою радикальною групою, яка не становить значної, екзистенційної загрози для стабільності державних структур Середньої Азії [ICG 2003, 24, 33]. Також експерти стверджують, що в найближчій перспективі ХТ буде триматися своєї задекларованої ненасильницької стратегії, оскільки саме остання є ключовим аспектом популярності руху в регіоні зі значною історією кривавих конфліктів [ICG 2003, 33; Khamidov 2003, 5]. Зважаючи на період часу, що минув від публікації доповідей, це передбачення в останні два десятиріччя виявилося значною мірою правдивим.

На противагу вищезазначеному помірному підходу до оцінки загрози ХТ в той же період були запропоновані набагато критичніші погляди в контексті американської зовнішньої політики. Зокрема, у своїй короткій аналітичній статті Коен прямо стверджує, що ХТ є законспірованою тоталітарною організацією, яка намагається встановити мілітаристично-теократичну ісламську державу та поділяє основні світоглядні позиції “Аль-Каїди” [Cohen 2003]. Він вказує, що ХТ провокує насильницькі антиамериканські настрої, намагається скинути нинішні політичні режими та готує кадри для ще більш радикальних ісламістських організацій, що робить ХТ прямою загрозою геополітичним інтересам США в Середній Азії та на Близькому Сході в середній та довгостроковій перспективі [Cohen 2003]. Не згадуючи про декларативне ненасильство в ідеології та практиці ХТ, Коен стверджує, що організація самостійно або в кооперації з іншими джихадистськими рухами “може запустити терористичні атаки проти американських цілей або союзників США” [Cohen 2003]. Тож США, на думку Коена, мають зробити все можливе для того, щоб запобігти поширенню ХТ, поваленню нею середньоазійських режимів та, відповідно, перетворенню Середньої Азії на географічну базу для глобального ісламського радикалізму [Cohen 2003].

Інший аналітичний матеріал, що визначив ХТ як екзистенційну загрозу для американських інтересів, був запропонований Зейно Баран в опублікованій у грудні 2004 року монографії та збірці доповідей конференції у Стамбулі [Baran 2004a; 2004b]. Базуючись на своєму аналізі текстів та діяльності ХТ, аналітикиня стверджує, що основна небезпека, пов’язана з ХТ, стосується поляризувального впливу “сповненої ненависті” доктрини цієї організації на світогляд глобальної мусульманської спільноти [Baran 2004b, *xiii*]. Хоча Баран визнає, що ХТ сама по собі не бере участі в терористичних атаках та офіційно декларує себе як ненасильницький рух, вона, втім, вважає, що ХТ – це авангардна група, яка є “частиною конвеєра, що продукує терористів” [Baran 2004b, *xiii–xiv*]. Основним аргументом цього для Баран є виникнення такого відгалуження від ХТ, як “Ал-Мухаджирун” у Великобританії, заснованого колишнім регіональним очільником ХТ. У специфічному західному контексті дослідниця вбачає загрозу ХТ в тому, що організація пропагує антиінтеграційну стратегію для місцевих мусульман, радикалізуючи їхні погляди та погіршуючи їхню взаємодію із суспільством, тобто створює ситуацію, яка може призвести до зростання конфліктогенності між мусульманами та немусульманами [Baran 2004b, *xiii*].

Відповідно до цих оцінок, рекомендації, запропоновані Баран, спрямовані на більш жорстке регулювання діяльності ХТ. Зокрема, вона рекомендувала урядам

західних та середньоазійських країн перестати поширювати принципи релігійної толерантності на ХТ та не сприймати цей рух як такий, що підпадає під вимогу захисту релігійної свободи; натомість необхідно ставитися до нього саме як до політичної партії, якою ХТ себе й проголошує [Baran 2004b, xv]. На думку Баран, найбільш вдалою стратегією є наслідування прикладу Німеччини, яка заборонила діяльність ХТ на підставі екстремістської риторики та загрози конституційному демократичному устрою держави [Baran 2004b, xv].

У своїй аналітичній монографії, виданій у грудні 2004 року, Баран докладно розвиває ці ідеї, стверджуючи, що ідея ненасильства в ідеології ХТ слугує тільки для маскуванню її радикальних цілей, які в реальності можуть бути реалізовані лише насильницькими методами [Baran 2004a, 1]. З одного боку, у багатьох пасажах аналітикиня визнає, що, хоча ХТ має спільні політичні цілі з терористичними групами, сама організація не є терористичною і тому ставити її в один ряд із визнаними терористичними групами помилково [Baran 2004a, 1, 11, 13]. Також вона вказує на невелику ймовірність того, що ХТ звернеться до тероризму в найближчій перспективі [Baran 2004a, 49]. З другого ж боку, Баран пропонує дещо парадоксальну ідею того, що, хоча ХТ є ненасильницькою, вона все ж не є *мирною* *reg se*, оскільки її ідеологія імпліцитно пов'язана з насильством [Baran 2004a, 48]. ХТ позиціонується аналітикинею як “авангард радикальної ісламської ідеології, що заохочує своїх послідовників здійснювати теракти” [Baran 2004a, 1]. Вона вказує, що відкидання насильства ХТ насправді є лише поверховим, оскільки організація не засуджує теракти та інші ісламістські групи, які використовують насильство для досягнення аналогічних цілей [Baran 2004a, 11].

Отже, центральною ідеєю Баран є до певної міри конспірологічна версія про те, що ХТ є частиною “елегантного розподілу праці” у глобальному ісламістському русі: сама ХТ задіяна у сфері ідеологічної підготовки мусульман до тероризму, тоді як інші групи займаються плануванням та безпосереднім виконанням атак [Baran 2004a, 11]. Іншими словами, з логіки Баран випливає, що цей розподіл обов'язків є результатом змови або ж узгодженою стратегією, у якій ХТ відведено роль “конвеєра для продукування терористів” [Baran 2004a, 11]. З цього погляду, ХТ і не має вдаватися до тероризму, оскільки це не є частиною її місії як політичного “тренувального табору” для ісламістів [Baran 2004a, 49]. Ба більше, звернення до насильницьких методів є невігідним для ХТ, тому що це не дасть змоги організації сподіватися на легальну діяльність у різних країнах, а також тому, що стратегія “завоювання сердець та свідомості” вбачається набагато ефективнішим методом для досягнення її кінцевої мети [Baran 2004a, 49]. Отже, Баран стверджує, що саме ненасильницький імідж є значним фактором привабливості ХТ для широких верств мусульман [Baran 2004a, 11].

Загалом, Баран підкреслює, що тероризм є лише одним із методів в арсеналі ісламістів, а ХТ стане тільки потужнішою в разі успіху своєї ненасильницької стратегії [Baran 2004a, 49]. З огляду на вищезгадану тезу про “конвеєр терористів” ключову шкоду від цієї організації аналітикиня вбачає в тому, що радикалізовані хізбами індивіди, індоктриновані до несприйняття світового устрою та прагнучи скинути чинні уряди, будуть врешті-решт полишати організацію та засновувати свої екстремістські групи або ж приєднуватися до наявних терористичних анклавів [Baran 2004a, 48, 52–53]. Отже, позиція Баран базується на імпліцитному твердженні, що членство в ХТ є нестабільним (феномен “revolving door”): відповідно, “конвеєр” буде стабільно продукувати індивідів для більш радикальних організацій зі звичними для ісламістів методами боротьби [Baran 2004a, 53]. На її думку, ХТ за період свого існування вже зуміла суттєво “мілітаризувати” ідеологічний простір мусульманських суспільств [Baran 2004a, 13], змістивши фокус дискусії на ідею ісламської держави (халіфату) і в такий спосіб надавши джерело натхнення для

самого Усама бін Ладена [Baran 2004a, 48]. Отже, на думку експертки, ХТ презентує набір загроз для інтересів США, відіграючи роль актора, який пропонує ідеологічні та теологічні легітимації, а відповідно й натхнення, для терористів, а також для подальшого поширення антисемітизму та антиамериканізму серед мусульман [Baran 2004a, 48]. Тож будь-який успіх ХТ в реалізації їхньої триступеневої програми в одній із країн означатиме катастрофу як для цієї країни, так і для американських інтересів узагалі [Baran 2004a, 48].

Загалом, у позиції Баран та багатьох інших аналітиків простежується дихотомічне зображення ХТ: визнаючи, що ця організація ніяк не може бути зарахована до терористичних по факту, вони прямо чи опосередковано намагаються зафіксувати у свідомості читача схожість (чи навіть зв'язок) ХТ з “Аль-Каїдою”, їхню співзвучність та співмірність за значенням як частин одного цілого: «Так само як “Аль-Каїда” “показала шлях” іншим озброєним групам, зруйнувавши два найвизначніші американські символи [в Нью-Йорку], ХТ прокладає шлях для інших радикальних груп, руйнуючи найзначніші американські ідеологічні принципи – демократію та капіталізм» [Baran 2004a, 130]. Також аналітикиня порівнює ХТ з більшовицьким підпільним рухом, вказуючи на запозичення ХТ методів більшовиків не лише в організації внутрішньої партійної структури, а й у формулюванні головної мети в найбільш абстрактній, утопічній формі (тобто халіфат як ідея по суті є аналогічним комунізму) [Baran 2004a, 130]. Доповнюючи це конструювання найбільшої загрози сьогодення третім елементом, Баран визначає ХТ як організацію, що у своїй ідеології поєднує не тільки комуністичну методологію та ваххабітську теологію, а й фашистську риторіку [Baran 2004a, 130].

У підсумку, однак, Баран визнає, що загроза ХТ полягає не в її конкретній сьогоденній небезпеці, а в перспективі її подальшої діяльності, а саме встановленні влади в конкретній азійській державі чи в радикалізуючому впливі на західних мусульман. Баран вказує, що в мусульманському світі йде “теологічна громадянська війна” [Baran 2004a, 132] і ХТ є одним із ключових гравців у ній як елітистський радикальний рух [Baran 2004a, 17].

Відповідно до таких критичних засад Баран і пропонує своє бачення щодо розв'язання проблеми ХТ. Зокрема, вона стверджує, що самопроголошений імідж цієї організації як мирної має бути дискредитований та цілковито “знищений” [Baran 2004a, 132]. Західні журналісти та активісти у сфері прав людини мають припинити використовувати цей, на думку Баран, “до сумного неправильний ярлик”. По-друге, Захід має перестати “ставитися толерантно до нетолерантності ХТ”, що дозволяє цій організації поширювати свою риторіку та антиконституційні ідеї [Baran 2004a, 134]. По-третє, експертка стверджує, що заборони чи обмеження, введені проти ХТ, не є достатніми: на її думку, потрібна повна та скоординована заборона ХТ не тільки в Німеччині, а й у всіх західних країнах [Baran 2004a, 134]. По-четверте, що стосується Середньої Азії, то, на противагу ICG та Хамідову, Баран рекомендує з більшою поблажливістю ставитися до політики локальних політичних режимів та не послаблювати їх зайвою критикою щодо недотримання прав людини у процесі боротьби з ісламістами [Baran 2004a, 135]. Водночас вона визнає, що протидія ХТ потребує суттєвого покращення соціально-економічних умов у Середній Азії, для того щоб місцеві жителі наочно бачили переваги капіталізму та демократії і не сприймали антизахідну пропаганду [Baran 2004a, 134–135].

Врешті-решт, Баран фокусується на зображенні США не тільки як центрального об'єкта критики ХТ, а й *головної перепони* на шляху до світового панування цієї структури [Baran 2004a, 13] – ідея, яка добре корелює із зображенням ХТ як нової інкарнації більшовицької партії і з аналогічною марксистсько-ленінській ідеологією [Baran 2004a, 24]. Відповідно, дослідниця наголошує на критичній важливості боротьби США проти ХТ: “Розглядаючи ці рекомендації щодо протидії ХТ, американські політики мають тримати міцно в голові екзистенціальну та ідеологічну

природу боротьби з цією групою. Хоча ХТ ще не вдавалася до терактів, вона стабільно нарощує свій вплив у всіх сферах своєї діяльності... Якщо США серйозно сприймають просування свободи в одному із критично важливих стратегічних регіонів, вони мають зайнятися загрозою ХТ. Без успішного обмеження та нейтралізації цієї групи перемоги в найважливішій битві ХХІ століття просто не буде” [Bagan 2004a, 138].

Треба сказати, що ідеї Коена та Баран щодо ХТ були критично осмислені Маєром у контексті схильності аналітиків до постійного пошуку – або ж навіть спеціальної *фабрикації* – зовнішніх ворогів для національних інтересів США [Maeyer 2004, 11]. У цьому аспекті Маєр вказує, що ХТ є ідеальним кандидатом на звання такої “ нової загрози ” після подолання “ Аль-Каїди ”, оскільки має дуже радикальний антиамериканський дискурс та конспіративну ієрархічну структуру. Однак у результаті власного огляду ключових джерел Маєр дійшов висновку, що загроза ХТ є значно перебільшеною. Зокрема, з його погляду, ХТ справді не є “ паціфістським ” рухом [Maeyer 2004, 23]. Водночас її радикалізм у відкиданні національних держав та в прагненні встановити єдиний ісламський халіфат як “ ідеальний світ ” для всіх мусульман має сильний утопічний відтінок та нагадує християнський мілленіаризм [Maeyer 2004, 15]. Окрім того, спростовуючи твердження Коена, Маєр вказує на такі фактори, як ключова важливість ідеології як об’єднувального фактора для послідовників ХТ, а також на те, що ненасильство як стратегічний вибір ХТ перевірене часом, що робить перехід до збройної боротьби дуже малоімовірним [Maeyer 2004, 12]. Маєр погоджується, що під тиском репресій держави можуть виникати більш мілітаристські відгалуження ХТ; проте, на відміну від Баран, яка зображає членство в ХТ метафорою “ revolving door ”, він вважає, що ХТ є достатньо внутрішньо стабільною у формуванні зв’язків між членами організації для того, щоб випадки відпадиння членів у терористично орієнтовані структури були радше винятком, ніж правилом [Maeyer 2004, 24]. Врешті-решт, Маєр також стверджує, що насправді ХТ не так формує антиамериканські чи антизахідні настрої, як експлуатує для власного зростання *вже наявні* тренди суспільної думки серед мусульман, породжені американською зовнішньою політикою [Maeyer 2004, 23].

Ще одним важливим аналітичним документом, який детально та критично розглянув ідеологію та діяльність ХТ, стала записка Хурії Ахмед та Ханни Стюарт, опублікована у 2009 році. На відміну від попередників, що концентрувалися на регіоні Середньої Азії у прямому зв’язку з американськими зовнішньополітичними інтересами, цей матеріал зміщує фокус на безпекову ситуацію в Європі, беручи як кейс-стаді діяльність ХТ у Великобританії.

У першій частині своєї роботи Ахмед та Стюарт традиційно розкривають базові елементи доктрини цієї організації, заявляючи, що саме роботи головного ідеолога ХТ Такі уд-Діна ан-Набхані допомогли надихнути джихадистський ісламізм у середині ХХ ст.: “ Ісламізм ан-Набхані слугував попередником для більш зрілого радикалізму Кутба. Войовничі ісламісти поєднують ідею ан-Набхані про створення експансіоністської ісламської держави з кутбівською класифікацією усіх мусульманських та немусульманських суспільств як таких, що перебувають у стані *джахільїї*. Атаки проти цивільних виправдовуються саме на цій основі ” [Ahmed, Stuart 2009, 45]. Дослідниці також пропонують вичерпну підбірку контраверсійних та радикальних заяв у сучасному дискурсі ХТ [Ahmed, Stuart 2009, 26–48]. Ці заяви, які, на думку Ахмед та Стюарт, пропагують антисемітизм та імпліцитно виправдовують терористичні акти, захоплення літаків та вбивство цивільних осіб під час бойових дій як легітимні за шариатом методи боротьби, були опубліковані в інтернеті або поширювалися у вигляді листівок. Саме вони й стали ключовими елементами у формуванні підозрілого ставлення до цієї структури у зв’язку із загрозою радикалізації європейських мусульман.

Незважаючи на ознаки легітимації терактів з боку членів ХТ, а також на їхні наміри організувати військові заклони в окремих мусульманських країнах як засіб приходу до влади, подібно до Баран, Ахмед та Стюарт стверджують, що ХТ не може вважатися терористичною організацією. Вони, однак, зауважують, що її ідеологія є насильницькою імпліцитно (*inherently violent*), адже перебуває на тому ж кінці спектра ісламізму, що й “Брати-мусульмани” та “Аль-Каїда” [Ahmed, Stuart 2009, 3, 7, 126]. Проте цікаво зазначити, що в результаті свого аналізу дослідниці приходять до зовсім інших рекомендацій щодо протидії ХТ у Європі. Зокрема, вони стверджують, що повна заборона руху, хоча і є сильним кроком по суті, не матиме очікуваної практичної ефективності, оскільки може викликати значний спротив у мусульманських громадах та, як побічний ефект, лише додасть легітимності ідеології ХТ як “переслідуваній” групі в очах інших мусульман [Ahmed, Stuart 2009, 5]. Дослідниці також вказують, що, намагаючись пристосовуватися до соціально нових політичних умов після ухвалення у Великобританії “Антитерористичного акта” у 2006 році, офіційні спікери ХТ практично повністю відмовилися навіть від опосередкованого схвалення дій терористів-смертників або інших актів терору. Відповідно, заборона ХТ щодо застосування цього акта потребуватиме зміни законодавства та визначення тероризму [Ahmed, Stuart 2009, 5].

Замість прямої заборони Ахмед та Стюарт пропонують урядовим структурам вживати заходи, які б збільшували *громадянську нетолерантність* до партії та несприйняття її ідеології широким загалом [Ahmed, Stuart 2009, 5]. Ця “нетолерантність” має виявлятися у відмові надавати ХТ публічні платформи для пропаганди їхніх ідей у бюджетних установах чи будь-яке фінансування для релігійних чи соціальних структур, пов’язаних із ХТ. Також індивіди та організації, що мають прямий або непрямий стосунок до ХТ, мають бути відсторонені від шкільної освіти, а благодійні структури ХТ – позбавлені такого статусу [Ahmed, Stuart 2009, 5]. Натомість уряд має фінансово підтримувати ті мусульманські центри, що займаються протидією ХТ та іншим ісламістам [Ahmed, Stuart 2009, 6].

Отже, підсумовуючи цей побіжний огляд основних аналітичних розвідок щодо ХТ, можна вказати на декілька основних аспектів. По-перше, аналітики, що звертаються до вивчення джерел та діяльності ХТ, неодмінно зазначають очевидну *амбівалентність* організації, або перманентне імпліцитне “тертя” (*tension*) між задекларованими ненасильницькими методами та відверто радикальною, екстремістською ідеологією. По-друге, більшість аналітиків у 2000-ні роки не вбачали в ХТ *безпосередньої* терористичної загрози, натомість небезпека цієї організації пов’язувалась із потенційно широкомасштабною радикалізацією мусульман та збільшенням кількості тих індивідів, хто під впливом розчарування чи ненависті до репресивних режимів може вдаватися до насильницьких дій. Варто зазначити, що наразі відомі лише окремі факти такого переходу, які не є недостатніми для підтвердження масштабності загрози ХТ саме як “конвеєра для терористів”. Проте аспект міграції членів ХТ до терористичних організацій потребує додаткового вивчення, особливо у світлі конфлікту ХТ з такими мілітаристськими структурами, як ІДІЛ. По-третє, “вибух” цікавості до ХТ саме в середині 2000-х років був напряду пов’язаний із геостратегічними інтересами США і також відображав ці інтереси. У подальший період увага аналітиків до ХТ, а відповідно її позиціонування як ключової загрози, драматично зменшилася.

Академічні дослідження. Загалом можна виокремити дві основні групи наукових публікацій щодо ХТ, які часто перетинаються у висвітленні проблеми. Передусім мова йде про спеціалізовані роботи, які фокусуються на глибинному вивченні ідеології, історії чи сучасної діяльності цієї організації як глобальної структури. Перша з них була опублікована ще в 1991 році Девідом Коммінсом, який подає досить розлогий огляд ключових ідей засновника та багаторічного лідера ХТ ан-Набхані

в порівнянні з ідеологією конкурентної ісламістської структури “Братів-мусульман” [Commins 1991]. У 1996 році з’являється монографічна праця Сухі Таджі-Фарукі, яка й досі вважається найбільш ґрунтовним та збалансованим дослідженням руху на матеріалах “внутрішніх” джерел, недоступних для широкого загалу науковців [Taji-Farouki 1996]. Надалі дослідники робили численні спроби уточнення чи переосмислення підходів до аналізу ідеології та стратегії організації з урахуванням нових гострих питань [Ahnaf 2018; Hanif 2012; Iqbal and Zulkifli 2016; Karagiannis and McCauley 2006; Karagiannis 2016; Orofino 2015; Pankhurst 2013; Taji-Farouki 2000; Yilmaz 2010]. У результаті ще одне монографічне дослідження ХТ було представлено послідовником цієї структури з Великобританії, наверненим в іслам Резою Пенкхерстом [Pankhurst 2016]. Найнешодавнішою ж спробою оновити наукові уявлення про ХТ є стаття Османа, у якій, на відміну від попередніх численних порівнянь ХТ та “Аль-Каїди”, розглянуто розвиток та перспективи майбутнього розвитку першої в контексті становлення та занепаду ІДІЛ як халіфатської альтернативи в Сирії та Іраку [Osman 2021].

Тоді як вищевказані роботи переважно були спрямовані на загальне дослідження ХТ як ісламістського руху і лише побічно торкалися діяльності організації в конкретних країнах, інша група спеціалізованих наукових праць зміщує фокус саме на регіональний аспект та стратегії розвитку ХТ в конкретних соціально-політичних умовах. Зокрема, увага західних експертів до швидкого поширення ХТ у країнах Середньої Азії наприкінці 1990-х та на початку 2000-х, що відобразилася в численних аналітичних доповідях, сприяла появі серії статей та монографій академічного спрямування. У цьому аспекті ключовими для розуміння особливого успіху ХТ в Середній Азії стали розлогі розділи у монографії Наумкіна [Naumkin 2005, 127–200] та серія статей Емануела Карагіанніса [Karagiannis 2005; 2006a; 2006b; 2007], підсумована у 2009 році монографією “Political Islam in Central Asia: The Challenge of Hizb ut-Tahrir” [Karagiannis 2009]. У цей же період тема ХТ в середньоазійських країнах розглядалася у статтях Акінера [Akiner 2003], Сухова [Sukhov 2006], Шоде [Chaudet 2006] та Омелічевої [Omelicheva 2007], а також у дисертаціях [Burgio 2008; Yakin 2005].

Варто зазначити, що після періоду такої пильної уваги наприкінці 2000-х та на початку 2010-х років тема загрози ХТ в Середній Азії фактично зникає з академічного дискурсу як самостійний предмет. Натомість дослідники звертаються до інших регіонів Азії, як-от Індонезія, де ХТ могла функціонувати на легальних засадах до 2017 року [Ahnaf 2009; Nuruddin 2017; Osman 2018; Sabara 2017], або Пакистан, де спроба ХТ організувати військовий заколот пов’язувалася з бажанням дістати доступ до зброї масового знищення [Khan 2014; Zahid 2014]. З другого боку, певний резонанс викликала тема поширення ХТ в декількох західних країнах, зокрема в Данії та Німеччині, де члени організації відзначилися контраверсійними заявами та публічними акціями [Möller et al. 2021; Simonsen 2014]. Насамперед, однак, це стосується Великобританії, яка стала глобальним центром медіаактивності організації [Genovese 2012; Hamid 2007; Maher 2016; McNeil-Willson 2021; Orofino 2015; Orofino 2021a; Salama 2021; Stuart and Ahmed 2010; Sinclair 2010; Sinclair 2018; Wali 2017]. Особливо ж треба виокремити повноцінні монографічні дослідження процесів рекрутування нових членів, а також причин привабливості ХТ для мусульман Великобританії та Австралії, запропоновані Валі [Wali 2016] та Орофіно [Orofino 2020].

Цей перелік спеціалізованих праць щодо ХТ не є вичерпним та включає лише найбільш значні та ідеологічно виважені розвідки. Варто також додати, що окремі аспекти діяльності ХТ побіжно розглядалися дослідниками ісламістських рухів у 2000-ні роки [Mandaville 2001; Roy 2004]. Важливим пластом літератури, який фактично підсумовує й академічні дослідження ХТ, й аналітичні доповіді, є статті, що пропонують базовий огляд історії, ідеології та стратегії руху, у різноманітних

енциклопедичних публікаціях типу handbook або у збірниках щодо ісламістських структур у Європі [Aitkulova 2021; Karagiannis 2013; Orofino 2021b; Osman 2012; Taji-Farouki 2014].

Загалом, можна стверджувати, що в дослідницькій літературі, яка базується на вивченні першоджерел, підхід до аналізу ХТ як радикального ісламістського руху та визначення умов його потенційного переходу до насильницьких методів тяжіє до помірних аналітичних доповідей ICG, Хамідова та Маєра. Зокрема, у ключовій роботі Таджі-Фарукі, опублікованій до терактів 11 вересня 2001 року та створення екстремістської групи “Ал-Мухаджирун” на базі ідеології ХТ колишнім очільником відділення цієї організації у Великобританії Омаром Бакрі, цей аспект практично не фігурує. Агресивна риторика представників руху згадана Таджі-Фарукі лише як “негативний подразник” (*nuisance*) для британського уряду на фоні необхідності підтримки дружніх зв’язків із країнами Близького Сходу, а сама організація подається як фактично затиснена в нішу поміж абстрактним ісламізмом “Братів-мусульман” та бойовничими екстремістами і, відповідно, приречена продовжувати свою “інтелектуальну” стратегію пропаганди встановлення халіфату [Taji-Farouki 1996, 112]. Ба більше, у статті від 2000 року в результаті аналізу антиізраїльських та антисемітських заяв у дискурсі ХТ Таджі-Фарукі доходить висновку, що, попри свою загрозовість та заклики до джихаду, ці заяви мають суто риторичний характер та не означають потенційної мілітаризації руху, оскільки пов’язані з цілком гіпотетичною ситуацією (тобто встановленням істинного халіфату), яка, на думку дослідниці, є абсолютно нереальною в осяжному майбутньому [Taji-Farouki 2000, 42].

В іншій своїй статті, яка з’явилася після хвилі аналітичних доповідей про Середню Азію, Таджі-Фарукі критично розглядає феномен ХТ вже крізь призму тези Зейно Баран про “конвеєр для тероризму” [Taji-Farouki 2014]. Зокрема, вона зазначає, що докази причетності організації до індивідуальних актів насильства можна вважати радше “слабкими та опосередкованими”, ніж такими, що відображають саме причинно-наслідкові зв’язки [Taji-Farouki 2014, 47]. Розглядаючи перелік цих доказів, який включає виникнення трьох малих терористично орієнтованих угруповань на базі вчення ХТ (дві в Середній Азії та одна у Великобританії), а також причетність до актів терору з боку індивідів, які відвідували заходи ХТ в Європі, Таджі-Фарукі зауважує, що цей перелік є занадто коротким, зважаючи на десятиліття історії організації (з 1953 року), щоб підтвердити теорію “конвеєра”, або систематичного та масштабного постачання ХТ кадрів для терористичних груп [Taji-Farouki 2014, 47]. Дослідниця стверджує, що стратегія уникнення насильства та засудження тероризму є інтегральною частиною ідеології організації, тоді як постійні посилення на обов’язковість джихаду для кожного мусульманина виникають у дискурсі ХТ радше вимушено, під тиском необхідності відповідати іміджу радикального ісламістського руху та конкуренції з іншими подібними групами, який регулярно критикують ХТ [Taji-Farouki 2014, 47]. Як вважає Таджі-Фарукі, риторика джихаду не означає відмову від ненасильства, адже ідеологія ХТ побудована ал-Набхані в такий спосіб, щоб необхідність безпосереднього переходу до джихадистської боротьби могла бути відтермінована безстроково [Taji-Farouki 2014, 47–48]. З огляду на це Таджі-Фарукі вважає, що “змішування” ХТ з “Аль-Каїдою” деякими експертами є невинуватим та базується лише на “поверховій риторичній схожості, яка відображає спільний репертуар символічних мотивів” [Taji-Farouki 2014, 47–48].

Подібні погляди висловлювалися також багатьма іншими академічними дослідниками, що критично оцінювали тезу про ХТ як “конвеєр для тероризму” або її варіації [Karagiannis and McCauley 2006; Hanif 2012; Orofino 2020]. Зокрема, Е. Карагіанніс, один із головних спеціалістів із Середньої Азії, та Мак-Колі розглянули перспективи переходу ХТ до насильницьких методів боротьби в Середній Азії з погляду декількох політологічних теорій [Karagiannis and McCauley 2006; Karagiannis

2009]. Насамперед вони визначають ХТ як “ненасильницький радикальний рух”, у якому дотримання догматичної ідеології відіграє ключову роль для формування ідентичності членів організації, а також для забезпечення її інституційної стабільності упродовж тривалого проміжку часу в різних регіонах світу [Karagiannis and McCauley 2006, 315–316]. Саме цей фактор, на їхню думку, і є ключовим для розуміння того, чому, перебуваючи під постійним тиском жорстоких репресій з боку державних структур та маючи всі необхідні ресурси для проведення насильницьких акцій, ХТ досі не зверталася до збройної або терористичної діяльності [Karagiannis and McCauley 2006, 324–328]. Отже, з погляду ідеології ненасильство у встановленні халіфату для ХТ на нинішній стадії є принципово важливим, оскільки відображає священний досвід та стратегію боротьби самого пророка Мухаммада [Karagiannis and McCauley 2006, 325]. На думку Карагіанніса та Мак-Колі, перехід до насильницьких методів означатиме, що ХТ має або повністю полишити, або ж докорінно переглянути всю свою ідеологічну платформу, яка залишалася незмінною декілька десятиліть і забезпечувала наявність багатьох лояльних послідовників. Такий розвиток подій ці науковці вважають можливим, але досить малоімовірним, оскільки це може зруйнувати авторитет групи, не надавши жодних політичних бонусів з погляду наближення до основної мети, тобто всесвітнього халіфату [Karagiannis and McCauley 2006, 325].

Отже, як і інші представники “помірного табору”, в оцінці ХТ Карагіанніс та Мак-Колі вказують на імпліцитну *амбівалентність* цього транснаціонального руху. З одного боку, ідеологія ХТ не виключає політичного насильства як такого, хоча й переносить можливість його застосування в невизначене майбутнє, вже після встановлення специфічного державного утворення халіфату [Karagiannis and McCauley 2006, 327]. З другого ж боку, виживання ХТ та її популярність у певних колах мусульман багато в чому визначаються саме її ідеологічною послідовністю, здатністю підтримувати ідейну лінію, незважаючи на жорстокі переслідування та заборони. Отже, радикальна зміна ідеологічних позицій без виконання відповідних умов не є вигідною ХТ. У світлі цього Карагіанніс та Мак-Колі доходять висновку, що сама ідеологія ХТ та тривала історія ненасильства правлять певним *бар’єром* для застосування насильства групою в найближчому майбутньому [Karagiannis and McCauley 2006, 329]. Відповідно, вони вважають, що повна заборона ХТ або класифікація її як *терористичної* організації, яку окремі держави використовують як превентивний захід у боротьбі з розширенням організації, матиме тільки негативні наслідки з погляду її радикалізації та утворення неконтрольованих структурних відгалужень [Karagiannis and McCauley 2006, 329–330]. Натомість вони пропонують аналітикам та дослідникам стежити за змінами в ідеології ХТ (а саме за інтерпретацією досвіду пророка Мухаммада на шляху до халіфату та оцінки того, у якій стадії своєї програми перебуває організація), а не провокувати їх політичними обмеженнями групи та її прирівнюванням до “Аль-Каїди” [Karagiannis and McCauley 2006, 329].

В іншій своїй, більш пізній (2018 року), монографії Карагіанніс підтверджує свої попередні спостереження, прямо стверджуючи, що ХТ “не становить загрози з погляду безпеки”, але є об’єктом сек’юритизації в багатьох країнах [Karagiannis 2018, 73]. Подібної думки дотримується також і Номаан Ханіф, який детально досліджував процеси сек’юритизації ХТ у Великобританії, Індонезії та Узбекистані [Hanif 2014]. Передусім, на думку Ханіфа, ХТ являє собою цілком унікальну ісламістську структуру, яка докорінно відрізняється як від реформістських “Братів-мусульман”, так і від войовничих джихадистів [Hanif 2012, 201]. Аналізуючи наукові публікації щодо ХТ в період до та після терактів 11 вересня, Ханіф доходить висновку, що, фокусуючись на питанні визначення ХТ як потенційної терористичної загрози, дослідники здебільшого ігнорували необхідність глибокого аналізу ідеології організації, яка насправді є “детальною, виразною та складною” доктринальною системою

[Hanif 2012, 205, 222]. У цьому аспекті Ханіф стверджує, що ХТ задіяна суто у “війні ідей” та фактично є єдиною структурою, яка пропонує детальну альтернативу ліберальній моделі західного капіталізму [Hanif 2012, 205]. Відповідно, він критично деконструє невідповідності в аналітичних та журналістських репрезентаціях, які, визнаючи відсутність фактів причетності організації до актів насильства, водночас все ж продовжують пов’язувати її з реальною загрозою тероризму. На думку Ханіфа, ідеологія ХТ напряду ставить під сумнів твердження, що ісламізм не зміг запропонувати альтернативу ліберальному капіталізму та парадигмі національної держави [Hanif 2012, 224].

Загалом, Ханіф очевидно пропонує дуже прихильний, практично “інсайдерський” погляд на ідеологію ХТ. У своїй дисертації він також вказує на ще один проблемний момент, який, на його думку, сприяв викривленому або занадто “алармістському” баченню ХТ в аналітичній літературі [Hanif 2014]. Дослідник стверджує, що переважна більшість аналітиків не брали до уваги такий важливий територіальний концепт ідеології ХТ, як *маджал* (ар. “місце, простір”), який позначає регіон арабського світу, а точніше, Близького Сходу, де насамперед і планувалося встановлення халіфату [Hanif 2014, 90–142, 312–323]. З цього ракурсу, на думку Ханіфа, ХТ “не становить екзистенційної загрози для політичної безпеки країн та режимів”, які перебувають поза територією *маджалу*, оскільки там не застосовується визначений ідеологічно триступеневий процес приходу до влади [Hanif 2014, 312]. Відповідно, безпекові заходи щодо ХТ у країнах *немаджалу*, включаючи навіть такі мусульманські суспільства, як Узбекистан та Індонезія, розглядаються Ханіфом крізь призму теорії сек’юритизації як “суб’єктивні безпекові імперативи” [Hanif 2014, 312]. Він вважає невідповідним, що тоді як США, Великобританія та Австралія стабільно утримуються від визнання ХТ терористичною організацією та дозволяють їй діяти на законних підставах, інші країни, як-от Росія, Китай та Узбекистан, застосовують найбільш жорсткі та бескомпромісні санкції проти організації та її послідовників [Hanif 2012]. Іншими словами, концепт *маджалу*, на думку Ханіфа, має сприйматися як цілком валідний для розуміння загрози ХТ в різних регіонах світу з погляду потенційного повалення політичних режимів, а не тільки як стратегічна спроба ХТ уникнути додаткового тиску нарівні з постулюванням ненасильства.

Існують також і інші дослідження, які ставлять під сумнів теорію “конвеєра для терористів” як щодо ХТ, так у більш загальній перспективі вивчення зв’язку між активізмом та тероризмом [Moskalenko and McCauley 2009; Orofino 2020]. Зокрема, у своїй монографії, присвяченій причинам симпатій мусульман до ХТ в західних країнах, Орофіно бере за основу теоретичні побудови дослідників, які стверджують, що причинно-наслідкові зв’язки між радикалізацією та насильством не є безпосередніми і неминучими [Orofino 2020, 13–24]. Відповідно до цього, наявність радикальних поглядів в індивіда не обов’язково призводить до вчинення ним або нею терористичних атак. Така більш виважена перспектива пропонує специфічну концептуальну нішу для класифікації ХТ та інших подібних рухів не як проміжного етапу на шляху до мілітаризму, а як *vocal radical Islamist group*, або “шумних” ісламістів, що активно маніфестують себе в публічних дискурсах пропагандою антизахідних та антиінтеграціоністських ідей, без застосування збройної боротьби або інших нелегальних методів [Orofino 2020, ix]. Орофіно зазначає, що значна увага дослідників саме до терористичних угруповань призвела до недостатньо глибокого осмислення або викривленого розуміння ХТ крізь призму таких структур, як “Аль-Каїда” [Orofino 2020, 13–24].

Загалом, Орофіно наслідує тих попередників, хто вважає, що ідеологія та методологія ХТ з великою ймовірністю не зазнають змін у найближчому майбутньому, а сама група не є схильною до значних внутрішніх поділів, адже пропонує стабільну ідеологічну систему, яка забезпечує єдність та внутрішню цілісність [Orofino

2020, 2]. У ще одній своїй публікації, більш загального плану, Орофіно стверджує, що ХТ відкидає насильство як неефективний засіб на користь ідеологічного переконання, що тільки й може забезпечити довготривалу стабільність ісламської держави [Orofino 2021, 1285]. Відповідно, на її думку, теорія “конвеєра” потребує набагато більшої доказової бази, для того щоб погодитися з визначенням ХТ як проміжної ланки між пересічними мусульманами та тероризмом [Orofino 2021, 1272]. Орофіно зазначає, що, хоча ХТ не являє собою серйозної безпекової загрози на сьогодні, більше досліджень потрібно для розуміння впливу хизбів на мусульман на Заході [Orofino 2021, 1288]. Слідом за Ханіфом вона також зауважує, що питання *маджалу* недостатньо враховане в літературі у визначенні майбутніх цілей ХТ та, відповідно, оцінки небезпеки цієї структури [Orofino 2021, 1285].

Варто зазначити, що нині існує лише один науковий огляд, який являє собою спробу оцінки сучасного стану руху ХТ в контексті головних подій 2010-х років, як-от Арабська весна та виникнення і занепад ІДІЛ [Osman 2021]. Саме ІДІЛ, на думку Османа, за визначенням стала ключовим викликом для ХТ, адже насильницькими методами втілила на практиці певну модель *халіфату*, тобто головну ідеологічну мету ХТ, яка намагалася досягти цього в мирний спосіб. Розглянувши сучасну діяльність ХТ, Осман доходить досить несподіваного висновку, що ІДІЛ не тільки затьмарила ХТ, а й призвела до її внутрішньої кризи, яка може означати занепад організації або її розпад на декілька менших одиниць [Osman 2021, 306–307, 314]. На противагу алармістським поглядам прибічників теорії “конвеєра” (та власних передбаченням на початку 2010-х [Osman 2012]), він стверджує, що існує декілька основних факторів, які дають змогу зробити такі висновки. Зокрема, мова йде про системне порушення керівництвом певних ключових принципів ХТ (як-от неприпустимість співпраці з урядовими структурами чи войовничими джихадистами), чергові невдачі в організації мирних переворотів у декількох країнах, а також втрату декількох ключових постатей в ієрархії структури через авторитарний стиль нинішнього аміра організації [Osman 2021, 311–314]. Отже, на думку Османа, ці та інші невдачі показали нездатність руху скористатися вдалимими політичними нагодами та очолити трансформаційні процеси в ісламському світі. Також заперечення халіфату, запропонованого ІДІЛ, сприяло розчаруванню пересічних членів та їхньому відтоку з організації [Osman 2021, 310].

Висновки. Узагальнюючи цей побіжний огляд основних трендів у літературі щодо ХТ, можна зазначити певну парадоксальність підходів до осмислення цього транснаціонального ісламістського руху. Переважна більшість аналітиків та дослідників погоджуються, що переконливих доказів причетності ХТ до збройних акцій джихадистських угруповань немає, а також вказують, що організація справді постулює та використовує саме ненасильницьку стратегію побудови ісламської держави (халіфату) як принципово важливу частину своєї ідеологічної платформи. Водночас висвітлення радикальної антизахідної та антизраїльської риторики ХТ, її поглядів на сутність джихаду та орієнтації на протидію інтеграції мусульман у західних суспільствах створює амбівалентний імідж для цієї організації як потенційної безпекової загрози. Цей імідж посилюється конспіративною системою організації, безкомпромісною опозицією до усіх наявних мусульманських урядів та причетністю до невдалих спроб державних переворотів на Близькому Сході в минулому.

З огляду на це деякі аналітики вважають, що ХТ не буде вдаватися до терактів, оскільки її “місія” в ісламістській спільноті полягає в первинній індоктринації та радикалізації мусульман у “промислових масштабах”, для того щоб створити якомога більший “pool” потенційних бійців і терористів для джихадистських угруповань. Прибічники менш коспірологічної версії такого підходу стверджують, що відбувається масштабний процес поповнення рядів терористів за рахунок колишніх членів ХТ, які були розчаровані мізерністю результатів інтелектуальної боротьби

або розлучені жорстокими репресіями проти членів руху. Так чи інакше, з цього ракурсу ХТ постає як екзистенційна загроза для держави і суспільства та має бути заборонена саме як *терористична* організація.

На противагу цьому підходу, академічні дослідження здебільшого не позиціонують ХТ як серйозну безпекову загрозу в найближчій перспективі, підкреслюючи як унікальність руху, як порівняти з іншими ісламістами, так і повну утопічність його програми в сучасному контексті. Хоча ймовірність переходу організації до вчинення терористичних актів не виключається повністю, дослідники вважають, що раптова зміна в цьому принциповому питанні після десятиліть ідеологічного обґрунтування та суворого дотримання ненасильницьких методів буде мати дуже серйозні наслідки для єдності організації. Згідно з останніми дослідженнями, ознаки такого сценарію розвитку подій для ХТ вже виявилися у другій половині 2010-х років. Отже, ставлячи під сумнів думки тих, хто продовжує бачити в ХТ найбільш небезпечний ісламістський рух сучасності та наступника “Аль-Каїди” чи ІДІЛ, деякі дослідники вважають, що ХТ вже увійшла у стадію системної кризи, яка може означати повний занепад руху в найближчій перспективі. Відповідно, у науковій літературі більш поширеною є рекомендація для урядів не забороняти ХТ та не визначати цей рух як терористичний, оскільки саме такі кроки можуть посунути організацію в бік перегляду ненасильницької стратегії. Також дослідники вважають за потрібне надати більше доказів того, що саме індивіди, радикалізовані внаслідок діяльності ХТ, становлять ключовий демографічний ресурс для поповнення лав терористичних організацій. Все це вказує на необхідність польових досліджень серед нинішніх та колишніх членів ХТ, які б пролили більше світла на внутрішні процеси в цій організації та на її майбутню стратегію інституційного виживання.

REFERENCES

- Ahmed H. and Stuart H. (2009), *Hizb ut-Tahrir: Ideology and Strategy*, The Centre for Social Cohesion, London.
- Ahnaf M. I. (2009), “Between Revolution and Reform: The Future of Hizbut Tahrir Indonesia”, *Dynamics of Asymmetric Conflict: Pathways Toward Terrorism and Genocide*, Vol. 2, No. 2, pp. 69–85.
- Ahnaf M. I. (2018), “Hizb al-Tahrir: Its Ideology and Theory for Collective Radicalization”, in Steiner K., Önnersfors A. (eds), *Expressions of Radicalization*, Palgrave Macmillan, Cham, pp. 295–320.
- Aitkulova M. (2021), “Hizb ut-Tahrir: Dreaming of Caliphate”, in *Handbook of Islamic Sects and Movements*, Brill, Leiden, pp. 402–420. DOI: 10.1163/9789004435544_022
- Akiner Sh. (2003), “The Politicisation of Islam in Postsoviet Central Asia”, *Religion, State and Society*, Vol. 31, No. 2, pp. 97–122. DOI: 10.1080/09637490308282
- Baran Z. (2004a), *Hizb ut-Tahrir: Islam’s Political Insurgency*, The Nixon Center, Washington DC.
- Baran Z. (ed.) (2004b), *The Challenge of Hizb ut-Tahrir: Deciphering and Combating Radical Islamist Ideology*, The Nixon Center, Washington DC.
- Burgio F. (2008), *Hizb ut-Tahrir in Central Asia – Messengers of a Coming Revolution?*, Grin Verlag, N. p.
- Chaudet D. (2006), “Hizb ut-Tahrir: An Islamist threat to Central Asia?”, *Journal of Muslim Minority Affairs*, Vol. 26, No. 1, pp. 113–112. DOI: 10.1080/13602000600738822
- Cohen A. (2003), “Hizb ut-Tahrir: An Emerging Threat to U.S. Interests in Central Asia”, *The Heritage Foundation*, May 30, available at: <https://www.heritage.org/europe/report/hizb-ut-tahrir-emerging-threat-us-interests-central-asia> (accessed March 28, 2022).
- Commins D. (1991), “Taqi Al-Din Al-Nabhani and the Islamic Liberation Party”, *The Muslim World*, Vol. 81, Issue 3/4, pp. 194–211.
- Genovese D. (2012), “Representation and Self-Representation of Radical Islamism in the UK: Through the Mirroring Lens of the Political Self”, in Flood C. et al. (eds), *Political and Cultural Representations of Muslims*, Brill, Leiden, pp. 25–42. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004231030_004

- Hamid S. (2007), "Islamic Political Radicalism in Britain: The Case of Hizb-ut-Tahrir", in Abbas T. (ed.), *Islamic Political Radicalism: A European Perspective*, Edinburgh University Press, Edinburgh, pp. 145–159.
- Hanif N. (2012), "Hizb ut-Tahrir: Islam's Ideological Vanguard", *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 39, No. 2, pp. 201–225. DOI: 10.1080/13530194.2012.711037
- Hanif N. (2014), *The Securitisation of Hizb ut Tahrir: A Comparative Case Study*, University of London.
- ICG (2003), *Radical Islam in Central Asia: Responding to Hizb utTahrir*, Crisis Group.
- Iqbal A. M. and Zulkifli Z. (2016), "Islamic Fundamentalism, Nation-State and Global Citizenship: The Case of Hizb ut-Tahrir", *Indonesian Journal of Islam and Muslim Societies*, Vol. 6, No. 1, pp. 35–61.
- Karagiannis E. (2005), "Political Islam and Social Movement Theory: The Case of Hizb ut-Tahrir in Kyrgyzstan", *Religion, State & Society*, Vol. 33, No. 2, pp. 137–150. DOI: 10.1080/09637490500118638
- Karagiannis E. (2006a), "Political Islam in Uzbekistan: Hizb ut-Tahrir al-Islami", *Europe-Asia Studies*, Vol. 58, No. 2, pp. 261–280. DOI: 10.1080/09668130500481444
- Karagiannis E. (2006b), "The Challenge of Radical Islam in Tajikistan: Hizb ut-Tahrir al-Islami", *Nationalities Papers*, Vol. 34, No. 1, pp. 1–20. DOI: 10.1080/00905990500504806
- Karagiannis E. (2007), "The Rise of Political Islam in Kazakhstan: Hizb Ut-Tahrir Al-Islami", *Nationalism and Ethnic Politics*, Vol. 13, No. 2, pp. 297–322. DOI: 10.1080/13537110701293567
- Karagiannis E. (2009), *Political Islam in Central Asia: The Challenge of Hizb ut-Tahrir*, Routledge, London.
- Karagiannis E. (2013), "Hizb ut-Tahrir", in Snow D. A. et al. (eds), *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements*, Blackwell Publishing Ltd. DOI: 10.1002/9781405198431.wbespm308
- Karagiannis E. (2018), *The New Political Islam: Human Rights, Democracy, And Justice*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Karagiannis E. and McCauley C. (2006), "Hizb ut-Tahrir al-Islami: Evaluating the Threat Posed by a Radical Islamic Group That Remains Nonviolent", *Terrorism and Political Violence*, Vol. 18, No. 2, pp. 315–334. DOI: <https://doi.org/10.1080/09546550600570168>
- Khamidov A. (2003), *Countering the Call: The U.S., Hizb-ut-Tahrir, and Religious Extremism in Central Asia*, The Saban Center for Middle East Policy at the Brookings Institution, Washington.
- Khan M. Z. (2014), "Political Islam in Pakistan: Hizb-ut-Tahrir and the National Security Dilemma", *Strategic Studies*, Vol. 34, No. 1, pp. 27–46.
- Maher S. (2016), "Change and Continuity: Hizb ut Tahrir's Strategy and Ideology in Britain", in Barker E. (ed.), *Revisionism and Diversification in New Religious Movements*, Taylor and Francis Ltd., pp. 155–170.
- Mandaville P. (2001), *Transnational Muslim Politics. Reimagining the Umma*, Routledge, London.
- Mayer J.-F. (2004), "Hizb ut-Tahrir – The Next al-Qaeda, Really?", *PSIO Occasional Paper*, Vol. 4, pp. 1–24.
- McNeil-Willson R. (2021), "Counter-Terrorism and the Repression of Islamic Activism: Hizb ut-Tahrir in Britain and Denmark", *Journal of Contemporary European Studies*. DOI: <https://doi.org/10.1080/14782804.2021.1989387>
- Möller P., Baron H. and von Berg A. (2021), "Netzwerke der Hizb ut-Tahrir in Deutschland – Ein Einblick", in Emser C. et al. (eds), *SCHNITT:STELLEN - Erkenntnisse aus Forschung und Beratungspraxis im Phänomenbereich islamistischer Extremismus*, Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, Nürnberg, pp. 67–81.
- Moskalenko S. and McCauley C. (2009), "Measuring Political Mobilization: The Distinction Between Activism and Radicalism", *Terrorism and Political Violence*, Vol. 21, No. 2, pp. 239–260. DOI: <https://doi.org/10.1080/09546550902765508>
- Naumkin V. V. (2005), *Radical Islam in Central Asia: Between Pen and Rifle*, Rowman & Littlefield, Lanham.
- Nuruddin S. (2017), "Hizbut-Tahrir in da'wah and Islamic political movements in Indonesia", *Journal of Islamic Civilization in Southeast Asia*, Vol. 6, No. 2, pp. 271–294. DOI: <https://doi.org/10.24252/jicsa.v6i2.4315>

- Olsson S. (2021), “Hizb ut-Tahrir’s Caliphical Counter-Narrative”, *Religions*, Vol. 12. DOI: <https://doi.org/10.3390/rel12070486>
- Omelicheva M. (2007), “Combating Terrorism in Central Asia: Explaining Differences in States’ Responses to Terror”, *Terrorism and Political Violence*, Vol. 19, No. 3, pp. 369–393. DOI: <https://doi.org/10.1080/09546550701424075>
- Orofino E. (2015), “Intellectual Radicals Challenging the State: The Case of Hizb ut-Tahrir in the West”, *Contemporary Social Science*, Vol. 10, No. 4, pp. 401–412. DOI: <https://doi.org/10.1080/021582041.2016.1236212>
- Orofino E. (2020), *Hizb ut-Tahrir and the Caliphate*, Routledge, Milton.
- Orofino E. (2021a), “Framing, New Social Identity and Long-Term Loyalty. Hizb ut-Tahrir’s Impact on Its Members”, *Social Movement Studies*, Vol. 20, No. 1, pp. 75–92. DOI: <https://doi.org/10.1080/14742837.2020.1722629>
- Orofino E. (2021b), “Hizb ut-Tahrir. Revisiting Its Origin, Ideology, and Method”, in Lukens-Bull R., Woodward M. (eds), *Handbook of Contemporary Islam and Muslim Lives*, Springer, N. p., pp. 1271–1291.
- Osman M. (2012), “Hizb ut-Tahrir”, in Akbarzadeh S. (ed.), *Routledge Handbook of Political Islam*, Routledge, New York, pp. 89–105.
- Osman M. (2021), “Hizb-ut-Tahrir in the Age of the Islamic State of Iraq and Syria (ISIS)”, *Routledge Handbook of Political Islam*, 2nd edition, Taylor and Francis, Milton.
- Osman M. N. M. (2010), “The Transnational Network of Hizbut Tahrir Indonesia”, *South East Asia Research*, Vol. 18, No. 4, pp. 735–755. DOI: <https://doi.org/10.5367/sear.2010.0018>
- Osman M. N. M. (2018), *Hizbut Tahrir Indonesia and Political Islam*, 1st ed., Routledge, Milton.
- Pankhurst R. (2013), *The Inevitable Caliphate? A History of the Struggle for Global Islamic Union, 1924 to the Present*, Oxford University Press, Oxford.
- Pankhurst R. (2016), *Hizb-ut-tahrir. The Untold Story of the Liberation Party*, Hurst and Company, London.
- Roy O. (2004), *Globalized Islam. The Search for a New Ummah*, Columbia University Press, New York.
- Sabara (2017), “Hizbut-Tahrir in Dawah and Islamic Political Movement in Indonesia”, *JICSA*, Vol. 06, No. 02, pp. 271–294.
- Salama A. A. Y. (2021), “A Critical Metaphor Analysis of the Khilafa as Conceptualised by Members of Hizb ut-Tahrir (Liberation Party) in the UK”, *Applied Linguistics Research Journal*, Vol. 5, No. 5, pp. 82–99. DOI: [10.14744/alrj.2021.78557](https://doi.org/10.14744/alrj.2021.78557)
- Schmidt G. and J. Otterbeck (2014), “Scandinavian Countries”, in Cesari J. (ed.), *The Oxford Handbook of European Islam*, Oxford University Press, Oxford, pp. 391–428.
- Simonsen J. B. (2014), “Hizb Ut-Tahrir in Denmark”, in Peter F. and Ortega R. (eds), *Islamic Movements of Europe: Public Religion and Islamophobia in the Modern World*, I. B. Tauris, London, pp. 205–206. DOI: [10.5040/9780755611638.0049](https://doi.org/10.5040/9780755611638.0049)
- Sinclair K. (2010), *The Caliphate as Homeland: Hizb ut-Tahrir in Denmark and Britain*, Ph.D. Thesis, University of Southern Denmark, Odense.
- Sinclair K. (2018), “What They Really Want Is a Caliphate! British Salafi Reactions to the Arab Spring”, *Journal of Muslim Minority Affairs*, Vol. 38, No. 2, pp. 218–228. DOI: <https://doi.org/10.1080/13602004.2018.1466489>
- Stuart H. and H. Ahmed (2010), “Profile: Hizb ut-Tahrir in UK”, *Current Trends in Islamist Ideology*, Vol. 10, pp. 143–172.
- Sukhov A. (2006), “Post-Soviet Radicalization of Islam in Kyrgyzstan: Hizb Ut-Tahrir”, *Central Asia and the Caucasus*, Vol. 42, No. 6, pp. 102–110.
- Swick S. (2005), *From London to Andijan: The Rising Global Influence of Hizb-ut-Tahrir among Muslim Youth*, Temple University, Philadelphia.
- Taji-Farouki S. (1996), *A Fundamental Quest: Hizb al-Tahrir and the Search for the Islamic Caliphate*, Grey Seal.
- Taji-Farouki S. (2000), “Islamists and the Threat of Jihad: Hizb al-Tahrir and al-Muhajiroun on Israel and the Jews”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 36, No. 4, pp. 21–46.
- Taji-Farouki S. (2014), “Hizb ut-Tahrir”, in Peter F. and Ortega R. (eds), *Islamic Movements in Europe: Public Religion and Islamophobia in the Modern World*, I. B. Tauris, London, pp. 44–50.
- Wali F. (2016), *Radicalism Unveiled*, Taylor and Francis.

Wali F. (2017), "Islamist Indoctrination: Exploring the Techniques Used by Hizb Ut-Tahrir to Radicalize Young British Muslims", *Journal for Deradicalization*, Vol. 11, pp. 30–58.

Yakin Z. D. (2005), *The Rise of Hizb ut-Tahrir in Post-Soviet Uzbekistan*, PhD thesis, Middle East Technical University.

Yilmaz I. (2010), "The Varied Performance of Hizb ut-Tahrir: Success in Britain and Uzbekistan and Stalemate in Egypt and Turkey", *Journal of Muslim Minority Affairs*, Vol. 30, No. 4, pp. 501–517. DOI: <https://doi.org/10.1080/13602004.2010.533448>

Zahid F. (2014), "The Caliphate in South Asia: A Profile of Hizb-ut Tahrir in Pakistan", *Terrorism Monitor*, Vol. 12, No. 14, pp. 4–5.

Д. В. Шестопалець

**“Хізб ут-Тахрір” між радикалізмом і ненасильством:
сучасний стан дослідження проблеми**

У статті пропонується загальний огляд декількох ключових публікацій щодо “Хізб ут-Тахрір аль-Ісламі” (ХТ), або “Ісламської партії визволення”, які з’явилися за останні три десятиліття. Як одна з найстаріших, але менш відомих ісламістських організацій, яка наразі діє в десятках країн по всьому світу, ХТ часто характеризується спостерігачами як така, що має дуже чітку ідентичність, поєднуючи утопічну квазімілениарську ідеологію, унікальну ненасильницьку стратегію і водночас надзвичайно радикальну риторику, схожу на дискурси найвідоміших джихадистських груп, як-от “Аль-Каїда” чи ІДІЛ. Ця “вибухова” комбінація зробила ХТ постійним предметом пильної уваги в численних академічних та аналітичних публікаціях, автори яких намагалися відокремити те, що є “реальним” у порядку денному руху, від того, що стратегічно використовується ним як прикриття в конкретних соціально-політичних контекстах. Однак, як стає очевидно з наявної літератури, притаманна ХТ як ісламістській групі амбівалентність є ключовою перешкодою для надання чітких відповідей на найактуальніші питання щодо її справжньої природи та ставлення до насильства, а також для вироблення оптимальних та універсальних позицій щодо її діяльності. Розглядаючи сучасний стан дослідження в цій галузі, ця стаття демонструє, що хоча за останні двадцять років більшість аналітиків та вчених загалом погоджувалися з тим, що ХТ не можна вважати саме *терористичною* структурою, втім, вони по-різному оцінювали рівень її загрози для безпеки суспільства та пропонували протилежні стратегії для обмеження поширення впливу цієї організації серед мусульман Європи та Центральної Азії.

Ключові слова: Хізб ут-тахрір, ісламізм, політика, іслам, тероризм

Стаття надійшла до редакції 3.04.2022